

ЗОВНІШНІ УМОВИ СТАБІЛІЗАЦІЇ СУКУПНОГО ПОПИТУ

***А.О. Ходжаян, канд. екон. наук, В.І. Кобко, канд. екон. наук, доц.,
Черкаський державний технологічний університет***

Трансформаційні процеси в економіці, як правило, супроводжуються економічною нестабільністю та розбалансованістю макроекономічних показників, зокрема, споживання, заощадження, експорту і імпорту. В умовах відкритості економіки України і активізації інтегрування її в сучасні цивілізаційні процеси набуває великого значення розробка концептуальних засад зовнішньоекономічної політики як складової науково обґрунтованої політики економічного зростання. При визначенні стратегії зовнішньоекономічного розвитку необхідно чітко усвідомити особливості взаємозв'язку між зовнішнім економічним середовищем та внутрішніми соціально-економічними процесами. Такий аналіз передбачає визначення основних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України та характеристики її впливу на соціально-економічний розвиток країни і на сукупний попит та пропозицію зокрема [4].

В теорії макроекономіки експорт та імпорт розглядаються окремо, оскільки по-різному впливають на динаміку. Величина експорту збільшує внутрішній попит (як проміжний, так і кінцевий). Імпорт – це та величина, на яку збільшується внутрішня пропозиція товарів і послуг.

Вважається, що експорт безпосередньо не залежить від ВВП країни, а визначається попитом на світовому ринку (за умови достатності внутрішніх резервів). Величина імпорту, навпаки, визначається динамікою внутрішнього попиту: чим більший ВВП, тим більший імпорт. Разом зі збільшенням внутрішнього виробництва готової продукції зростає залежність від імпортової сировини, устаткування, матеріалів, енергоносіїв. Зростання купівельної спроможності населення також сприяє збільшенню попиту на імпортні товари. І, навпаки, зменшення ВВП означає зменшення попиту на імпорт. Така залежність дійсна лише для відкритої ринкової економіки. Планові економіки з огляду на свій політичний устрій не можуть використовувати переваги зовнішньої торгівлі.

Загальна закономірність полягає в тому, що при зростанні ВВП і незмінному експорті чистий експорт має тенденцію до скорочення. Навіть якщо спочатку чистий експорт мав позитивне сальдо, то зі зростанням ВВП і, відповідно, імпорту, він може бути від'ємною величиною, за умови незмінної величини експорту. На певному етапі це призводить до стримування зростання ВВП. При падінні ВВП чистий експорт має тенденцію до зростання, тим самим стримуючи загальне падіння національного продукту. Падіння виробництва та скорочення платоспроможного попиту населення зменшує внутрішній попит на товари як виробничого, так і кінцевого призначення. При незмінності попиту зовнішніх ринків скорочення імпорту веде до зростання чистого експорту).

Постійне падіння виробництва та скорочення платоспроможності населення значно зменшили попит внутрішнього ринку України на товари як виробничого, так і кінцевого призначення. Попит зовнішніх ринків до кризи 1998 р., навпаки, постійно зростав, і навіть його скорочення в період світової фінансово-економічної кризи 1998-1999 рр. мало тимчасовий характер.

Сьогодні зростання експорту відбувається за рахунок попиту з-за кордону на продукцію металургійної галузі та сільського господарства. Тому недостатність внутрішнього попиту компенсувалась попитом ззовні. І сьогодні близько 40 % трудових ресурсів задіяні у виробництві експортної продукції [1].

Динаміка чистого експорту спрацьовує як компенсаторний механізм в умовах підйомів і спадів національної економіки. Так, при зростанні ВВП збільшується потреба в імпортній сировині, енергоносіях, обладнанні, технологіях, споживчих товарах. Експорт за таких умов виступає як засіб заробляння іноземної валюти і компенсації від'ємного сальдо зовнішньоторговельного обороту. В умовах спаду національної економіки зменшується потреба в імпорті, а експорт компенсує недостатність внутрішнього попиту і стає фінансовим джерелом для майбутніх імпортних надходжень.

Чим більша імпортна залежність кожної частини сукупного попиту, тим менш впливовішим буде їх зростання на загальну динаміку сукупного попиту. Наявність імпортної компоненти в будь-якій структурній одиниці сукупного попиту буде розподіляти ефект від збільшення останньої між зростанням ВВП та імпорту. Наприклад, якщо експортна продукція має високу імпортоємність (енергоносії, сировина, технології тощо), то збільшення експорту спричинятиме і збільшення імпорту. А тому збільшення ВВП за рахунок чистого експорту буде незначним. В першу чергу, це стосується продукції з низьким рівнем доданої вартості. В даному випадку мова йде про структуру експорту, під якою розуміють відношення або питому вагу експортованих товарів за видами і ступенем їх переробки. Залежно від того, який вид експортованих товарів переважає в загальному обсязі, розрізняють спрямованість експорту – сировинну, машинно-технологічну, наукомістку тощо.

В умовах обмеженості ресурсів (енергетичних, сировинних, фінансових) прогресуючий розвиток експорто-орієнтованих галузей з низькою часткою доданої вартості відбувається за рахунок галузей з підвищеним ступенем обробки (доданої вартості), але менш орієнтованих на експорт. Це негативно впливає на динаміку ВВП.

Україна може значно прискорити створення передумов для ефективної міжнародної інтеграції її економіки через концентрацію ресурсів на тих сегментах економічної структури, які визначають майбутнє світової економіки і дають можливість реалізації не наздоганяючого, а випереджаючого розвитку. Мова йде про пріоритетний розвиток високотехнологічних галузей, до яких, згідно з міжнародною статистикою,

належать аерокосмічна, комп'ютерна, фармацевтична, виробництво нових матеріалів, наукових приладів, продукції електромашинобудування.

Поданий аналіз дає підстави для висновку: структура українського експорту є нераціональною і потребує переорієнтації на товари з високим рівнем доданої вартості та наукоємності. Особливу увагу необхідно приділити стимулюванню експорту послуг та товарів з низькою імпортоємністю [3].

Крім руху товарів та послуг, між країнами відбувається переміщення капіталів у формі інвестицій та позик. Іноземні інвестиції, експортовані з однієї країни і задіяні на території іншої країни, мають по своїй суті прогресивне значення. Це пов'язано з більшими можливостями імпортерів капіталу ефективно і раціонально використовувати зовнішні джерела фінансування і технологій в національних інтересах. Позиковий капітал має двоякий вплив на економічний розвиток. З одного боку, він служить важливим джерелом інвестиційних ресурсів (довгострокові позики і кредити). Разом з тим, країна – одержувач позики, крім повернення основної суми, зобов'язана виплачувати відсотки по кредитах, які збільшують навантаження на економіку. Існує також загроза, що іноземні кредитори одночасно у майбутньому можуть вилучити свої внески. Залежно від того, як використовується позиковий капітал, він може сприяти зростанню внутрішньої пропозиції товарів та послуг або провокувати інфляційні процеси в економіці. Так, іноземні кредити можуть бути інвестовані в реальну економіку у вигляді додаткових капіталовкладень або використані для покриття бюджетного дефіциту і послужити формальною підставою для додаткової грошової емісії. Надходження капіталу у вигляді іноземних вкладів на рахунки місцевих банків збільшує грошову масу в обороті. Ефективність для економіки визначається їх наступним застосуванням у вигляді кредитів для підприємств або в суто спекулятивних цілях.

Макроекономічна політика стабілізації передбачає наявність урівноваженого платіжного балансу країни як умови цінової і валютної стабільності та економічного зростання у довгостроковій перспективі. В умовах лібералізації зовнішньоекономічної діяльності зрівноваження балансу міжнародних розрахунків потребує активного втручання і цілеспрямованих заходів держави.

Одним з методів ліквідації дефіциту або надлишку платіжного балансу є припинення або обмеження потоку торгівлі та капіталу. Найбільш традиційними методами захисту внутрішнього ринку є митні тарифи, квоти, ліцензування, “добровільне” обмеження, а також чисельні приховані методи обмеження імпорту, основними з яких є державні закупки, внутрішні податки і збори, технічні бар'єри тощо.

Крім регулювання потоків експорту-імпорту вищезгаданими методами, що є лише косметичним засобом усунення нерівноваги, існують інші засоби відновлення рівноваги платіжного балансу на довгострокову перспективу, які полягають у формуванні ефективної структури виробництва. Так, держава намагається сприяти розвитку наукомістких конкурентоспроможних на

світовому ринку галузей, підтримувати національних експортерів продукції з високим вмістом доданої вартості, сприяти урізноманітненню експорту та його географічній диверсифікації.

Одним із найважливіших чинників макроекономічного регулювання є валютний курс, через який здійснюється вплив на ВВП країни та міжнародні потоки товарів і капіталів. Одним із факторів, який визначає динаміку валютного курсу, є стан платіжного балансу країни і, відповідно, попит і пропозиція валют на валютних ринках. Від'ємне сальдо платіжного балансу – це показник того, що країна більше витрачає грошей за кордоном, ніж продає товарів. Відповідно росте попит на іноземну валюту, для оплати товарного імпорту та придбання іноземних активів і зростає пропозиція національної валюти. При активному платіжному балансі, навпаки, зростає попит на національну валюту і, відповідно, її курс підвищується. Вплив валютного курсу на зовнішньоекономічну діяльність здійснюється за наступною схемою. Підвищення курсу національної валюти робить імпортні товари відносно дешевшими, що сприяє імпорту. Зниження курсу, навпаки, створює вигідні умови для експорту товарів та залучення іноземного капіталу, оскільки національні товари, фінансові активи, підприємства та нерухомість стають дешевшими ніж імпортні.

Таким чином, з точки зору платіжного балансу, обмінний курс визначається сукупним попитом і пропозицією валюти, а його динаміка – станом платіжного балансу.

Купівельна спроможність валют – ще один фактор, який визначає обмінний курс. Теорія паритету купівельної спроможності, запропонована шведським економістом Густавом Касселем на початку 20-х років ХХ ст. передбачає визначення обмінного курсу на основі паритету купівельної спроможності (ПКС). Останній визначає потребу в певній валюті для купівлі однакового обсягу товарів і послуг у різних країнах. Урівнюючи ціну корзин однакових товарів і послуг у двох країнах, визначають їх обмінний курс. Індекс ефективності обмінного курсу в кожній країні визначається як частка від ділення обмінного курсу (ОК) на паритет купівельної спроможності (ПКС). Залежно від того, є цей індекс більшим чи меншим від 100 %, країна, що порівнюється, вважається дорогою або дешевою відносно базової. Індекс ефективності обмінного курсу вимірює ціну іноземної валюти в даній країні. Якщо він перевищує 100 %, це свідчить про заниження курсу національної валюти проти паритету та виграш для власників валюти іноземної, якщо нижче цієї величини – про завищення курсу та програш при обміні. У 1993 р. курс національної валюти проти долара США було занижено у 5,6 раза. На кожному доларі в українській валюті можна було отримати прибуток нормою 460 %. Отже, Україна була надзвичайно дешевою країною. За період реалізації програми фінансової стабілізації індекс ефективності обмінного курсу долара знизився більш ніж у три рази – до 1,8, а норма прибутку від конвертації у гривню – майже у 6 разів [2]. Тобто в Україні відбувається поступове зближення обмінного курсу та ПКС внаслідок зміцнення національної валюти.

Реальна стабільність національної валюти забезпечується тоді, коли номінальна ревальвація обмінного курсу перекривається відповідним підвищенням рівня цін, або коли девальвація супроводжується його зниженням. Порушення умов узгодженості таких змін на користь ревальвації національних грошей сприяє збільшенню імпорту товарів і послуг, зміни на користь девальвації створюють умови для активізації експорту.

Повертаючись до проблеми ревальвації обмінного курсу, слід сказати, що вона є позитивним фактором тільки тоді, коли існують реальні і стабільні темпи економічного зростання. В наших умовах слід використовувати девальвацію як захід макроекономічного регулювання, який спрямований на нарощування експортного виробництва і врівноваження зовнішньоторгівельного балансу.

На рівень обмінного курсу впливає і рівень відсоткової ставки. Приплив іноземного капіталу відбувається, коли рівень дохідності вкладів в банківські депозити та цінні папери вищий ніж за кордоном. Але слід враховувати й інфляційний чинник відсоткової ставки. Згідно з ефектом Фішера, зростання номінальної відсоткової ставки в результаті зростання реальної відсоткової ставки призводить до зростання курсу національної валюти. Зростання номінальної відсоткової ставки в результаті зростання очікуваних темпів інфляції є причиною падіння курсу національної валюти. Тобто в довгостроковій перспективі зміна рівня обмінного курсу дорівнює різниці відсоткових ставок між двома країнами та різниці очікуваних темпів інфляції в цих країнах [5].

Чинники, які визначають реальний валютний курс, умовно діляться на дві групи. До тих, що знецінюють національну валюту, належать: дефіцит платіжного балансу, зростання загального рівня цін, інфляційні очікування, імпорт товарів і послуг, експортні тарифи і квоти, збільшення грошової маси в країні. Зростанню курсу національної валюти сприяють: зростання ВВП, реальна відсоткова ставка в країні, експорт товарів і послуг, імпортні тарифи і квоти. Оскільки у практиці українського курсоутворення не враховується динаміка вищезазначених чинників, а незалежно плаваючий валютний курс визначається лише на основі співвідношення попиту і пропозиції на валюту на валютному ринку, це призводить до валютної нестабільності і макроекономічної розбалансованості економіки під впливом короткотермінових (спекулятивних) чинників. Валютна інтервенція, яка має на меті обмеження динаміки курсу національної валюти, ефективна лише при тимчасовій незбалансованості розрахунків і не може протистояти глобальній незбалансованості.

Більш ефективним, на нашу думку, є керований плаваючий валютний курс, при встановленні якого центральний банк бере до уваги такі макроекономічні показники як стан платіжного балансу, обсяги міжнародних резервів, рівень інфляції тощо. При коригуванні валютного курсу враховується стратегія економічного розвитку держави. Для сучасного стану економіки України найбільш ефективною є політика помірної девальвації гривні для підтримки цінової конкурентоспроможності економіки,

стимулювання експорту, обмеження некритичного імпорту, залучення іноземного капіталу, обмеження боргової залежності та покращення стану платіжного балансу, що є особливо актуальним в умовах високої відкритості економіки.

Диспропорція між часткою внутрішнього і зовнішнього споживання у структурі ВВП, що склалася за попередні роки, продовжує поглиблюватись. Якщо у 1992 р. частка експорту товарів і послуг у структурі ВВП складала 24 %, то у 2002 р. вона зросла до 63 %.

На стан сукупної пропозиції, особливо внутрішнього попиту, суттєвий вплив має курс національної валюти. Протягом багатьох років після одержання незалежності валютна політика складалася стихійно, спостерігалися невпорядковані коливання номінального та реального обмінного курсу національної валюти.

У 1992-1997 рр. йшла поступова ревальвація національної валюти, курс якої збільшився у 7,75 разів. Це пов'язано з політикою НБУ щодо зміцнення національної валюти, прямого обмеження монетарної маси, зниження рівня монетизації ВВП. В результаті гривня була істотно переоцінена по відношенню до долара, що пригнічувало сукупний попит. Так, у 1996-1997 рр. купівельна спроможність населення падала у внутрішніх цінах та зростала у доларовому еквіваленті, сукупний попит падав, економіка ще далі заглиблювалася у кризу.

Нова ситуація виникла після фінансової кризи 1998 р., розпочався процес девальвації гривні, яка подешевшала удвічі. Якщо до 1998 р. фізичним та юридичним особам було вигідно купувати товари за іноземну валюту та відповідно невигідно – за національну валюту, що блокувало внутрішній попит як основу сукупного попиту, то у 1999-2002 рр. становище змінилося у протилежному напрямі – з'явилися стимули розширення сукупного попиту, зростання валового внутрішнього продукту. При цьому внутрішній та зовнішній попит синхронно сприяли економічному поживленню.

Стратегія інтеграції України у світовий ринок передбачає підвищення ефективності зовнішньоекономічних зв'язків. Основними її напрямками є: структурна перебудова економіки, прискорений розвиток високотехнологічних галузей та наукомісткої продукції; в умовах обмеженості внутрішніх фінансових ресурсів – залучення закордонних інвестицій та допомоги, при ефективному їх використанні та спрямуванні на розвиток експортного потенціалу та стратегічно важливих галузей національної економіки, які б забезпечили вихід українських експортерів на світовий ринок; з цією метою проведення тактики “експортного прориву”, яка передбачає, в умовах обмеженості ресурсів, нарощування експорту невеликої групи конкурентоспроможних товарів; диверсифікація виробництва, оновлення продукції – це ще один стратегічно важливий напрямок розвитку, що дає можливість національній економіці адекватно реагувати на зміну міжнародної економічної кон'юнктури; оскільки більший вплив на динаміку ВВП справляє експорт товарів з високим вмістом доданої

вартості та низькою імпортоємністю, сприяти формуванню даної структури експорту; удосконалення структури імпорту, надання переваги технологічному та такому, що стимулював би інноваційні процеси в країні; в цілях покращення стану платіжного балансу, скорочення імпорту товарів непершорядного значення та розвиток імпортозамінюваних виробництв.

В економічній політиці України необхідно змінити сам підхід до проблеми взаємодії економіки України та світового господарства. В основу економічної політики, на нашу думку, слід покласти “експортоорієнтовану” ідеологію. Ті чи інші економічні новації повинні оцінюватися саме з точки зору сприяння експорту. За певних умов можна користуватися навіть заходами протекціоністського характеру. Важливим висновком, який повинна зробити Україна, є відстоювання необхідності тимчасового протекціонізму там, де швидка та необгрунтована лібералізація торгівлі може призвести до швидкої втрати потужностей та гальмування росту платіжного балансу.

Список літератури

1. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / За ред. академіка НАН України В.М. Гейця. – Харків: Форт, 2000.
2. Меламед М. Економічний портрет у міжнародному інтер'єрі // Вісник НБУ. – 1997. – № 11.
3. Сіденко В.Р. Економічні вектори інтеграції України в світогосподарські відносини // Матеріали наукової конференції “Україна на порозі XXI століття”. – К.: НТТУ КІП, 2001.
4. Ходжаян А. Вплив зовнішньої торгівлі на соціально-економічний розвиток України // Науковий вісник Академії державної податкової служби України. – 2002. – № 2(16).
5. Fisher I. The Theory of Interest. – N.J.: MacMillan, 1930.

Ходжаян, А.О. Зовнішні умови стабілізації сукупного попиту [Текст] / А.О. Ходжаян, В.І. Кобко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2004. – Т. 11. – С. 343-350.